

Po STOPÁCH DOR[UNTIN]Y ANEB NEPŘELOŽITELNÝ PRINCIP ALBÁNSKÉHO MÝTU

Orkida Borshi

Překládům albánské literatury se, a to nejen v českém prostředí, věnuje velmi malý prostor. Oblíbeným a nejvíce v zahraničí vydávaným albánským autorem je již několik desetiletí Ismail Kadare, kterému k získání mezinárodního uznání jistě dopomohly i vynikající francouzské překlady Jusufa Vrioniho. Kadare ve svých textech s oblibou sahá k lidovým a mytologickým motivům, a to nejen z albánského prostředí. Ilustrativními příklady jsou následující romány: „Palác snů“ (alb. *Pallati i ëndrrave*, 1981), „Krvavý duben“ (česky 2007, alb. *Prilli i thyer*, 1980) nebo Agamemnonova dcera (alb. *Vajza e Agamemnonit*, 2000) aj. To, co je na Kadareho románech obzvláště zajímavé, je skutečnost, že prozaik dokáže velice citlivě propojit literární dílo a mytologické principy. Nejinak je tomu i v novele „Kdo přivezl Doruntinu?“ (alb. *Kush e solli Doruntinën*).

Po stopách *Dor[untin]y* představuje dodatek k výkladovým poznámkám již zhotoveného překlada výše zmíněné novely, které se do předmluvy knihy nevešly. Zároveň se jedná o výchozí zamyšlení nad překladem novým, v současné době ve fázi hrubého náčrtu, a to Kanunu Leka Dukagjiniho (dále jen Kanun L. D.). Propojenost obou textů tkví právě v některých mytologických pasážích, které jsou místy velmi výrazné. *Doruntina* ale není jedinou baladou, která nachází inspiraci v kano-nických textech. Fatos Tarifa¹ uvádí, že významný albanolog Martin Camaj poukazuje na paralely i v dalších epických textech, například v *Baladě Gjergj Elez Alia*. Ani Ismail Kadare nezůstává pozadu v čerpání motivů právě z kanunu, protože, jak sám říká „Kanun nebyl jen pouhou ústavou, ale také kolosálním mýtem, který se právně ujal.“² Vliv existence kanunu a jeho principů je v Kada-

reho tvorbě obzvláště patrný v románu *Krvavý duben* (česky 2008) a v právě již zmíněné novele *Kdo přivezl Doruntinu?* (česky 2011).

Jeden z nejkrásnějších baladických příběhů, legenda o Doruntině a jejím bratru Konstantinovi, se na Balkánském poloostrově objevuje opakovaně v mnoha podobách. Ať již jde o Řecko, Make-donii, Kosovo nebo Albánii, vždy se jedná o oblasti, kde se v menší či větší míře mluví izolovaným indoevropským jazykem, albánštinou. Mimo Balkán se se jménem Doruntina v obměnách setkáváme u Arběrešů³.

V samotné Albánii si balada vysloužila hned několik zpracování. Načrtněme si alespoň několik z těch výraznějších. Vedle úspěšné novely Ismaila

¹ TARIFA, F. Of Time, Honor and Memory: Oral Law in Albania. *Oral Tradition*, 2008, č. 23/1, s. 3–14.

² KADARE, I. *Prilli i thyer (Broken April)*. New York, 1990, s. 73.

³ Arběreši neboli italští Albánci jsou etnickou a jazykovou menšinou, která obývá jižní části Itálie zhruba od 15. – 16. století. Své jméno dostali podle názvu tehdejší Albánie – *Arbëria* a ve výše zmíněném období se rozhodli po smrti Gj. K. Skanderbega opustit vlast na protest proti osmanské říši. Jejich počet se v současné době odhaduje na cca 100 000. Názvy měst obývaných Arběreši v současné Itálii mají dvě podoby, arběrešskou a italskou.

Kadareho s názvem *Kdo přivezl Doruntinu?* (1979; česky vydalo nakladatelství dybbuk 2011), figuruje rovněž ve filmové adaptaci (1989) a ve dvou divadelních stejnojmenných inscenacích (1988: Národní divadlo Albánie v režii Edmunda Budiny a Pirra Maniho) a (2008: v koprodukci Blessed Unrest NY; USA a Teatri Oda; Kosovo); Doruntinino jméno nalézáme i v souhrnu *Starých pověstí albánských/Tregime të mocme shqiptare* (1965) Mitrushe Kuteliho.

Ale kdo je vlastně Doruntina a proč vyšetřovateli Stresovi, hlavní postavě z Kadareho novely, nedá spát? Příběh vypadá ve zkratce takto: Jediná dcera mezi velkým počtem bratrů je provdána do daleké země za několikero horami a řekami. Tím, kdo sňatek zinscenoval, je nejmladší bratr Konstantin, který matce slíbí, že jí dceru přiveze zpět, kdykoli si stará paní bude přát. Jenže mladík společně s ostatními bratry do jednoho zahynou a matka zůstane osamocena. V tklivém smutku pronese nad synovým hrobem kletbu a Konstantin, aby dodržel dané slovo, vstane z mrtvých a sestru přiveze.

*Kde se vzal, tu se vzal,
jede mrtvý s živým v cval,
na jednom koni dál a dál.⁴*

Po dlouhé a namáhavé cestě zaklepe Doruntina na rodná vrata a na matčinu odpověď, kdo ji přivezl, dcera odpoví, že bratr Konstantin. Stařenka na to opáčí:

*Konstantin už tři léta mrtvý je docela,
ach, proč jen ho země vyvrhla chuděra.⁵*

Dveře se otevřou a obě ženy padnou utrpeným šokem mrtvé k zemi, každá na opačnou stranu prahu.

Protože verze legendy jsou v různých částech Albánie i mimo ni odlišné, není výjimkou narazit v jejím názvu i četné obdoby ženského jména. Objevují se i obměny Konstantinova jména jako např. *Halil Garria*, avšak ve srovnání s ženskými variantami je jejich výskyt zanedbatelný. A tak vedle *Garentiny* nebo *Dhoqina* a *Garentiny* nalézáme *Fjorentinu* či dokonce *Jurëndinu* (tento výčet však pravděpodobně není vyčerpávající). Při bližším zkoumání všech výše zmíněných křestních jmen zjistíme, že je lze rozdělit do dvou víceméně pří-

buzných skupin: do té první by patřila *Doruntina*, *Dhoqina* a *Fjorentina*. Do té druhé pak *Garentina* a *Jurëndina*.

Klíčem pro toto členění je rozdílná sémantická příbuznost variant jména. Tak tedy *Doruntinu* si můžeme vykládat jako deminutivum jména *Dora*. *Dor[untin]a* je v románských jazycích (např. italštině, francouzštině či španělštině) běžným křestním jménem. Základ slova tvoří adjektivum *d'or, d'oro* (ve fj., it.), což ve skutečnosti není nic jiného než genitiv podstatného jména *or/o* – zlatý, odtud pak *d'or/o* znamenající doslovně „ze zlata“. Sémanticky se kořen slova shoduje se slovesem *dorar/dát* (šp.), odtud přičestí (často také ve funkci adjektiva) *dorado/a* s významem daný, darovaný. Explicitně je tento význam vyjádřen v jedné z variant balady, pověsti *Konstantinova besa/Besa e Konstantinit* již zmíněného Kuteliho. V momentě, kdy matka personifikuje smrt a promlouvá k ní, nazývá dceru *e dëshiruara* (vymodlenou/vyžádanou). Není divu, *Doruntina* nebo *Dhoqina* (v jihoalbánské verzi) vymodleným dítětem opravdu je. Ve velkém počtu bratrů, (Kadare a Vinař uvádějí shodně devět, Kuteli dvanáct) přibude do rodiny jediná dívka.

Fjorentina má původ v italském slově *fiore* – květina a obdobně pak jako v případě *Dor[untin]y* (*Fjor[untin]a*) je pomocí deminutivního sufixu dosaženo zdrobněliny ve jméně. Spojovacím článkem pro všechna tři křestní jména budiž významová větev pojící se do frazeologického celku se slovesem *dát/darovat*. Věnuje se zlato, dar i květina. Podle albánského obyčejového práva se do provdané rodiny daruje i žena, neboť obdobně jak tomu je v případě legendy o *Doruntině*:

Mladá dívka, byť sirotek, nesmí pomýšlet na vlastní sňatek; ten zprostředkuje příbuzenstvo mužského pohlaví, a to po řadě bratří či bratranci. Nadto dívka nemá právo:

- a) vybírat si vlastní štěstí; musí jít s tím, za kterého ji provdají
- b) zaplést se do procesu námluv či samotných zásnub
- c) vybírat si na obřad oděv ani obuv⁶

Doruntina, *Dhoqina* a posléze *Fjorentina* jsou v baladě přivezeny darem celkem třikrát: poprvé jako jediná sestra do rodiny plné jinochů; podruhé jako nevěsta svému muži a potřetí, a to je nejpodstatnější, jako dcera navracená staříčké matce. Zůstaneme-li ještě chvíli v albánské frazeologii,

⁴ KADARE, I. *Kdo přivezl Doruntinu?* Praha 2011, s. 46.

⁵ Tamtéž.

⁶ GJEÇOVI, Sh. A. *Kanuni i Lekë Dukagjinit*. Shkodër 1933, s. 11, § 3.

záhy zjistíme, že v albánštině se nedaruje pouze vzácný kov, květina nebo žena, ale že tu existuje frazém *jap besën* („dát besu“). Je to tatáž besa, kterou jsme dříve střetli v Kuteliho pověsti *Konstantinova besa*, a tatáž besa, kterou se Konstantin zaručí za návrat provdané sestry. Etymologicky je *besa* (Μπέσα) spjata s řečtinou, kde znamená *pravidlo, zákon*, odtud také *zásadu*. Termín besa má však mnohem zásadnější význam v albánštině než pouhé dané slovo či slib v jiných jazycích. Společně s výrazem *nder* (čest) je klíčovým faktorem k pochopení albánské kultury. Besa totiž znamená obojí, jednak slovo dát, ale hlavně poskytnutí záruky k jeho dodržení. Nesplnění daného slibu má za následek ztrátu cti jedince, který se besou zavázal. Takto popisuje princip besy v *Národních zpěvech albánských* i Josef Vinař: „Dané slovo jest tak posvátné, že Albánec ho nikdy nezruší. V baladě o Garentině dá muž své slovo a záhy zemře; tu musí, jak píseň vypravuje, vstáti z hrobu, aby svému slovu dostál.“⁷ Zajímavé je, že pro ilustraci významu slova besa užívá Vinař právě příkladu balady, s variantou křestního jména *Garentina*.

Totíž *Garentina* a podobně s ní i *Jurëndina* spadají do námi druhé vyčleněné sémanticky příbuzné skupiny. Jejich významové pouto je následující: zatímco *Garentina* pochází od základu latinského slova *garant/zaštitovatel, zajišťovatel*, *Jurëndina* má foneticky blízko k výrazu *iure* (lat.) po právu. Obě křestní jména vyplňují tedy druhou část definice besy tak, jak je uváděno výše, a to dodržení daného slibu. Princip besy byl pro Albánce skutečně posvátný, ne nadarmo se od tohoto podstatného jména odvozuje základ pro sloveso *bes-oj* (věřit, důvěřovat – v Boha atd.). V již zmíněných svazcích albánského obyčejového práva představuje Besa samostatnou knihu. Poupravuje zásady kanunu, zejména záležitosti spjaté s krevní mstou. Dle Kanunu L. D.⁸ existuje tzv. malá besa a velká besa.

Malou besou se zavazuje rodina oběti, že se po dobu 24 hodin nedotkne vraha z řad nepřáteleného rodu. Budiž k jeho cti, že se účastní smutečního průvodu zabitého, a dokonce i hostiny, kde sedí, pojídá a popíjí u jednoho stolu s pozůstalými. Velkou besu dostává vrah po dobu 30 dnů, při níž se smí volně pohybovat v noci i ve dne po vesnici, aniž by mu protistrana zkřivila vlas. Ve chvíli, kdy tato lhůta propadne, má rodina zesnulého plné právo ho stíhat a usilovat o jeho život; vrah se pak musí skrývat a přemísťovat pouze v noci a přes den pobývat ve skrýších.

Pro „západní“ svět je význam slova nejednoznačný, jak je patrné na četných překladech zejména Kadareho románů, v nichž se termín objevuje, a to nejen ve spojení s motivem *Doruntiny*. Jusuf Vrioni (1980, francouzský překlad) a shodně s ním Jon Rothschild (1998, anglická verze) a pak po jejich vzoru i Orkida Borshi (2011, český text), ponechávají slovo netknuté z úcty k neexistujícímu principu v cílovém jazyce.

V baladě o *Doruntině, Dhoqině, Fjorentině, Garentině* či *Jurëndině* křestní jména výraz besy personifikují. Je jen třeba podotknout, že každá žena představuje samostatnou složku definice principu, jejíž význam se odráží na právě zvoleném křestním jméně v ná-

⁷ VINAŘ, J. *Národní zpěvy albánské*. Praha 1911, s. 16.

⁸ GJEÇOVI, Sh. A. *Kanuni i Lekë Dukagjinit*. Shkodër 1933, s. 83.

Orkida Backus Borshi (*1980)

vystudovala obor Anglistika amerikanistika-francouzština na FF UK v Praze. U tehdy ještě žijícího doc. PhDr. Pavla Nováka CSc. (mimo jiné i konzultanta její diplomové práce) složila zkoušky z albánského jazyka a lingvistiky v rámci albanistického doplňku. Od roku 2009 působí jako asistentka pro albánský jazyk a albánská studia na Katedře jihoslovanských a balkanistických studií FF UK v Praze. Zároveň dokončuje disertační práci na Ústavu anglického jazyka didaktiky FF UK, ve které uplatňuje kontrastivní pohled na současnou albánštinu v porovnání s angličtinou. Příležitostně se věnuje literárním překladům z albánštiny.

zvu balady, a právě proto musí být vnímány jako varianty téhož, a nikoli jako protipóly. Graficky se tato vzájemnost dá zdůraznit pomocí následujícího schématu:

Doruntina, Dhoqina, Fjorentina
(zlato, dar/ovat/dát, květina)
+
Garentina, Jurëndina (záruka, pravidlo)
=
BESA

Výsledkem nemůže být nic jiného než Konstantinova **BESA**. V baladě má besa zastupitelnou funkci s mladou ženou v různých obměnách křestního jména. Funguje vlastně jako záruka za dívku vystěhovanou za několikero horami a řekami. Konstantin provdá svoji sestru do dalekých krajů náhradou za svoji **besu**, kterou dá staříčké matce. V době Doruntininy nepřítomnosti má matka synovu **besu**, aby jí úděl ulehčil. V momentě, kdy Konstantin Doruntinu přiveze zpět k rodnému domu, je jeho **besa** je navrácena majiteli, náhrady již není třeba, neboť se na scéně objevuje fyzicky jeho sestra. Korunou všeho pak budiž skutečnost, že *Besa* stejně jako *Doruntina*, *Dhoqina*, *Garentina*, *Fjorentina* nebo *Jurëndina* je albánské ženské křestní jméno. Existuje mezi nimi jen jeden základní rozdíl, *Besa* je běžnější než ty ostatní.

Besa jako princip byla poprvé zachycena v obyčejovém právu neboli *kanunu* z řeckého termínu *kanōn* znamenající právo či vládu. V albánském prostředí se pod pojmem kanun skrývá soupis tradičního zvykového práva, které bylo pojmenováno zpravidla podle místa, kde tato ustanovení vznikla a praktikovala, dále podle určité významné osobnosti v dějinách Albánie, anebo podle období vzniku. Tak například vedle Kanunu Laberie (alb. Kanuni i Labërisë) z oblasti jižní Albánie se setkáváme se Skanderbegovým Kanunem (alb. Kanuni i Skënderbeut) nebo s tzv. Starým Kanunem (alb. Kanuni i vjetër).

Jeden z nejznámějších soupisů obyčejového práva je již výše právě několikrát citovaný Kanun L.D. (alb. Kanuni i Lekë Dukagjinit). Byť pochází až z 15. století, poprvé byl sepsán až ve 30. letech století dvacátého františánským knězem z Kosova Shtjefënem Gjeçovim. Vydán byl až po jeho smrti v roce 1933. Lekë Dukagjini (1410–1481) byl rovněž albánským duchovním, který působil v družině Gj. K. Skanderbega, národního albánského hrdiny, jenž byl významným odpůrcem osman-

ské nadvlády. Tento kanun sice dostal jméno po Dukagjinim, avšak duchovní jej sám nestvořil, jen posbíral soupis pravidel v oblastech, které během své služby pro Skanderbega spravoval. Celkem se Kanun L. D. skládá z 12 knih, které upravují vnitřní vztahy jak v rodině, tak i širším rodovém kontextu.

- Kniha 1. Církev
- Kniha 2. Rodina
- Kniha 3. Manželství/Sňatek
- Kniha 4. Dům, domácnost a osobní vlastnictví
- Kniha 5. Práce
- Kniha 6. Dědictví
- Kniha 7. Besa
- Kniha 8. Čest
- Kniha 9. Škoda/poškozování
- Kniha 10. Kniha proti přečinům
- Kniha 11. Rada starších
- Kniha 12. Výjimky

Kanun L. D. byl již přeložen nejdříve do itaštiny, následně pak do francouzštiny, ruštiny, němčiny, angličtiny, před vydáním je také jeho polský překlad. Níže jsou uvedeny dvě kratší ukázky z právě vznikajícího překladu do češtiny (O. Borshi). Ta první pochází z knihy 7 a podrobněji zachycuje princip besy zejména v souvislosti s otázkou krve a krevní msty. Druhá ukázka je součástí knihy 2 a byla vybrána s ohledem na Dor(untin)u a postavení ženy v tradiční albánské společnosti.

Kniha 7. Besa

Hlava stodvacátádrhá

§ 854. Besa je časově omezená svoboda a současně záruka, kterou vrahovi a jeho bližním poskytuje rodina oběti; na jejím základě je vrah v časově omezené lhůtě ochráněn před stíháním v otázce „krve“.

§ 855. Každý má právo požádat o besu; besu dáti jest povinností a známkou odvahy.

§ 856. V případě, že rodina oběti poskytne vrahovi ochranu pod záštitou besy, je vrah povinen, i přes spáchaný zločin, zúčastnit se smutečního průvodu a tryzny až do samotného pohřbu a navíc poobědvat s pozůstalými. Tato besa má platnost po dobu 24 hodin.

§ 857. Pokud se vrah neúčastní smuteční tryzny a hostiny podle pravidel o poskytnutí besy, není mu rodina zesnulého povinna besu poskytnout. Za těchto okolností není na rodinu zemřelého

nahlíženo skrz prsty, neboť vrah kromě fyzického násilí páchá i zneuctění oběti.

§ 858. Poté, co je mrtvý vložen do země, je povinností obce, aby podle kanunu vymohla besu za vraha a jeho rod.

§ 859. Besa dědiny má platnost toliko třiceti dnů.

§ 860. V případě, že rodina zesnulého se zdráhá besu obci vydat, mají vrah i jeho rodina právo setrvat v úkrytu.

§ 861. Nikdo jiný, krom občiny, se nemůže vměšovat mezi vraha a rodinu pozůstalého v záležitosti besy.

Kniha 2: Rodina

Hlava třináctá

Povinnosti muže a ženy

§ 32. Muž je povinen:

a) zaopatřit obuv i oděv a obstarat vše, co se týká živobytí

b) chránit čest své ženy a nedopustit, aby si stěžovala na svoje nesplněné potřeby

§ 33. Povinnosti, které má žena vůči svému muži
Žena je povinna:

a) chránit čest svého muže

b) poslouchat ho bez námitek

c) podřídit se mu

d) plnit manželské povinnosti

e) postarat se o děti a vychovávat je ve cti

f) starat se o mužovo odívání (šitím atd.)

g) nevměšovat se do záležitostí, které se týkají zasnub jejich synů a dcer

§ 34. Práva ženy

Žena má právo žádat svého muže o prostředky potřebné na zajištění živobytí, odívání a obuv.

Kanun L. D. vznikl v severních částech dnešní Albánie, a to konkrétně ve vesnicích Pulat, Puka, Mirdita, Lura a Luma, dnes je oblast známá pod jednotným názvem Dukagjin/i. Text je sepsán zastaralou gegštinou, což je majoritní severní dialekt jazyka albánského..

Literatura:

Bloch, O., von Wartburg, W. (2004). *Dictionnaire étymologique de la langue française*. Paris: PUF.

Bolelli, T. (1989). *Dizionario etimologico della lingua italiana*. Milano.

Chantraine, P. (1968-80, 2 voll.). *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*. Paris: Klincksieck.

Emmanuele, D. (2007). *Civita: cultura e natura/Çifti: kulturë dhe natyrë*. Castovillari (Calabria): Print Design.

Elsie, R. (2004). *Historical Dictionary of Albania*. Maryland and Oxford: The Scarecrow Press, Inc. Lanham.

Elsie, R. (alb. Eva Bani) (2011). *Fjalori historik i Shqipërisë*. Tirana: Uegen.

Elsie, R. (2001). *A Dictionary of Albanian Religion, Mythology and Folk Culture*. London: C. Hurst & Co. Publishers.

Kadare, I. (2003). *Prilli i thyer*. Tirana: Onufri.

Kadare, I. (překl. Jusuf Vrioni) (2002) *Avril brisé*. Paris: Fayard.

Kadare, I. (2005 – dotisk). *Kush e solli Doruntinën?* Tirana: Onufri.

Kadare I. (překl. Jusuf Vrioni) (1980) *Qui a ramenë Doruntine?* Paris: Arthème Fayard.

Kadare, I. (překl. J. Rothschild) (1998). *Doruntine*. London: National. Book Network.

Kadare I. (překl. Orkida Borshi) (2011). *Kdo přivezl Doruntinu?* Praha: dybbuk.

Kanuni i L. Dukagjinit (1933). Vepër Posthume (permbledhë e kodifikue prej A. Shtjefën Gjeçovit, O.F.M). Shkodra: Shtypshkroja Françeskane.

Kostallari, A. a kol. (1984). *Fjalor i shqipes së sotme*. Tirana: Akademia e shkencave.

Kuteli, M. (2005 – dotisk). *Tregime të moçme shqiptare*, Tirana: Shtypshkronja Grand Prind.

Mann, Stuart, E. (1977). *An Albanian Historical Grammar*. Hamburg: Helmut Buske Verlag.

Newmark, L. (1998). *Albanian-English Dictionary*. New York: Oxford University Press.

Nocentini, A. (con la collaborazione di Alessandro Parenti) (2010). *L'Etimologico, Vocabolario della lingua italiana*. Firenze: Le Monnier.

Tarifa, F. Of Time, Honor and Memory: Oral Law in Albania. In: *Oral Tradition*, vol. 23, num.1 (2008), Eastern Michigan University, 2008.

Thomai, J. (1981). *Çështje të frazeologjisë së gjuhës shqipe*. Tirana: Akademia e shkencave.

Thomai, J. (2006). *Leksikologjia e gjuhës shqipe*. Tirana: Botimet Toena.

Vinař, J. (1911). *Národní zpěvy albánské*. Praha: Nakladatelství J. Ottý.

SUMMARY & KEYWORDS

The paper is conceived as a translator's note on I. Kadare's novel *Doruntine*. The book became inspired by an old Balkan ballad in which the title bears different variants of the female name (very often dependent on the territory). From a close-up semantic analysis of the possible substitutes of the name, it turns out that all the women are related to the Albanian principle called *besa*. For translators the word seems very peculiar and it is not a coincidence that translations of Kadare's novels leave *besa* in its primary language, Albanian. The essential difficulty is in the fact that the word stands for one of the basic principles of Albanian common law, which target languages totally lack.

► Kanun, Albanian mythology, Kadare, Dor[untin]a, *besa*

Text je koncipován jako překladatelské poznámky, které se nevešly do českého překladu Kadareho díla *Kdo přivezl Doruntinu?* Kniha byla inspirována starodávnou balkánskou baladou, ve které se ženské jméno *Doruntina* objevuje v různých obměnách. Z podrobnější sémantické analýzy křestních jmen vychází najevo, že všechny tyto „ženy“ jsou propojené albánským principem nazvaným *besa*. Slovo, které je pro překladatele těžkým oříškem, je velice často v Kadareho textech ponecháno v původní albánské podobě, tedy nezměněno.

► kanun, albánská mytologie, Kadare, Dor[untin]a, *besa*